

AFGAN ERKEĞİNİN KAN DAVASI ALGISI AFGHAN MEN'S PERCEPTION OF BLOOD FEUD

Mesut AKYÜZ*

Öz

İçinde yaşadıkları toplum insanların dünya algısını ve düşüncelerini de etkilemektedir. Bu etki iletişimde bazen uyumsuzluğa ve çatışmaya dönüşebilmektedir. Makalede pek çok ülkede görülen uyumsuzluklardan biri olan kan davalarına olan bakış açısı üzerinde durulmuştur. Görüşmeler Afganistan/Kabil'de, Afgan erkekleri ile gerçekleştirilmiştir. Makale, 2015 yılı ikinci yarısında Kabil'deki sınırlı bir bölgede (NATO Kampı) ulaşılabilen 40 Afgan erkeği ile yapılan nitel araştırma bulgularına dayanmaktadır. Yüz yüze görüşmelerden elde edilen bulgular değerlendirilerek yorumlanmıştır. Kadın ile ilişkilendirilen namus üzerinden geliştirilen adam öldürme dolayısıyla kan davaları meşru olarak görülürken, ekonomik nedenlere yönelik olarak işlenen cinayetlerin kan davasına giden sürecin başlatılmasında kabul gördüğü belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Afgan erkeği, Kan Davası, İntikam, Sosyo-Kültürel Faktörler.

Abstract

The society in which they live affects people's perceptions of the world and their thoughts. This effect can sometimes turn into conflict and conflict. The article focuses on the point of view of blood feuds, which is one of the conflicts in many countries. Interviews were held in Afghanistan / Kabul with Afghan men. The article is based on the qualitative research findings of 40 Afghan men in the second half of 2015, which can be reached in a limited region in Kabul (NATO Camp). The findings of face-to-face interviews were evaluated and interpreted. While the blood feuds were seen as legitimate due to the manslaughter developed with respect to the woman, the murders committed for economic reasons were accepted to be accepted in initiating the process leading to the blood feud.

Keywords: Violence, Afghan men, blood feud, vendetta, Socio-cultural factors.

Giriş

Şiddetin kökenleri konusunda yapılan araştırmalar, grup hayatını düzenleyen ve grup içindeki problemlere çözüm yolları getiren kültürün sözü geçen problemlerin çözümünde şiddetin kullanılmasına zemin hazırladığını ileri sürmektedirler (Alpaslan, 1985, 463). İnsanların birlikte yaşama süreçlerinde de kurallara uyulması için yaptırımlar şiddet kullanılarak uygulanır (Bulut, 2010, 167). Şiddet içeren çatışmaların kapsamı bireysel kavgalar, yerel çekişmeler, baskınlar ve korsanlıktan resmî olarak ilan edilen profesyonel silahlı kuvvetlerin savaştığı uluslararası savaşa kadar uzanmaktadır (Haviland vd., 2011, 566). Ergil (2001)'in tasnifine göre; sosyal enerjinin büründüğü geçici şiddet türlerinden birisi de kan davalarıdır. Kan gütme geleneğinin odağında bulunan "kan", sadece fiziksel-biyolojik bir sıvı olmaktan öte akrabalık örüntüsü içinde bireyin konumunu, toplumsal hiyerarşiyi ve insanlar arasındaki yakınlık ve/veya uzaklığı belirleyen bir sembol olarak görülmektedir. Kan üzerinden üretilmiş olan derin ve yaygın anlamlar sistemi, toplumun kültürel sistemi içinde simgesel olarak inşa edilmişlerdir (Ökten, 2018, 526).

Bu makalede insan çeşitliğinden yola çıkılarak ortaya çıkan uyumsuzluklardan biri olan kan davalarının sosyal/kültürel boyutu üzerinde durulmuştur. Afgan erkeğinin günümüzde kan davalarına yönelik düşüncelerinden hareketle şiddet içeren bu pratiği nasıl algıladıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Kısacası, Afganistan'ın başkenti Kabil'de görüşme yapılabilen Afgan erkeklerinin kan davasını nasıl algıladıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Bu araştırma, Kabil'de görev yapılan NATO kampı sınırları içinde ulaşılabilen kırk erkek Afganistan vatandaşı ile yapılan alan araştırmasının bulgularına dayanmaktadır. Bu araştırma kapsamında 18 Haziran-15 Ocak 2015 (1394 yılı içinde)¹ tarihleri arasında hem yaz hem de kış dönemini kapsayacak şekilde Kabil/Afganistan'daki yaklaşık yedi ay süren görev esnasında toplam kırk Afgan erkeği ile görüşme

* Bu makale Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji (Sosyal Antropoloji) Anabilim Dalında hazırlanan "İçeridekinin Bakış Açısıyla Kadın" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, mesutakyuz17@gmail.com

¹ Afganistan'da Hicri Şemsi takvimi ya da Celali Takvimi kullanılmaktadır. Afgan takvimine göre Mart 2015-Mart-2016 tarihleri arası 1394 yılı içindedir. Yılın Gregoryen (Miladi) takvimine göre başlangıcı ilkbahar gün ve gece eşitliğine göre birer gün değişebilmektedir. Türkiye yaz saati uygulamasına geçince iki ülke arasındaki saat farkı 1,5 saat, kış saati uygulamasında ise 2,5 saattir.

yapılabilmiştir. Araştırmada, genel olarak Afgan erkeklerinin gözünden Afgan kadının sosyo-kültürel durumuna odaklanılmıştır. Bu kapsamda elde edilen bulguların bir kısmını namus algısı ve kan davasına yönelik algılar oluşturmaktadır. Bu makalede kan davasının Afgan erkeklerinin gözünden nasıl algılandığı konusuna odaklanılmıştır.

Araştırma kapsamında nitel veri toplama tekniklerinden yüz yüze görüşme ve odak grup görüşmesi teknikleri kullanılmıştır. Tüm görüşmeler sohbet ortamında yapılmış, herhangi yapılandırılmış bir soru formu vb. kullanılmamıştır. Bu sayede katılımcıların kendilerini rahatça ifade etmeleri sağlanmıştır. Nitel araştırmada araştırmacının araştırmanın akışı içinde farkındalık, duyarlılık, empati geliştirmesi, araştırılanların iç bakışını yakalama çabası içinde olması gerekmektedir (Kümbetoğlu, 2008, 46). Bu yol haritasından hareket ederek, katılımcılara başlangıçta araştırma hakkında kısa bilgi verilmek suretiyle aktif bir iletişim ortamı geliştirilmiş ve interaktif paylaşımları içeren görüşmelerden elde edilen bulgular ve alandaki gözlemlerin de desteğiyle değerlendirilmiştir.

Alan araştırmasında Afganistan'ın başkenti Kabil'deki NATO Kampı içinde tanışma imkânı bulunan Afganlar ile gönüllülük esasına göre yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Sosyal antropolojinin temel yöntemi olan katılımlı gözlem bu araştırmada kullanılamamış olsa da etnografik bir çalışmanın tüm özelliklerine sahip niteliksel bir alan araştırmasıdır.

1. Kan Davası

Kan davası, kuşaklardan beri devam eden "belirli diğerlerine", karşı duyulan nefret ile grup dayanışmasını ayakta tutan kültürel bir şiddet biçimidir (Ergil, 2001, 41'den akt. Kocacık, 2001, 5). Başka bir tanımlamaya göre, kan davası, "suçlunun öldürülmesi ya da fiziksel olarak cezalandırılmasıyla öldürülen ya da talihsiz akrabanın intikam alması yükümlülüğüne dayanan bir tür uyuşmazlık" olarak tanımlanmaktadır (Morris, 2012, 26). Kökeninde "öç almak" arzusu bulunan kan gütmeye olayları, eskiden uygulanan "kisas" geleneğinin günümüze değin intikal etmiş bir biçimdir (Tezcan, 1981, 1).

Kan davası, aileler, aile grupları veya kabileler arasında ölümcül olabilen uzun süreli grup içi şiddet eylemidir. İç dinamiğindeki intikam kavramı grupların geçmiş ve gelecekteki şiddet eylemlerinin motivasyon kaynağıdır (Miller, 2009, 275). Antropolojik açıdan kan davası, bir siyasi topluluk içinde meydana gelen ve genellikle bir akraba grubunun başka bir akraba grubuna karşı intikam almak istediği bir tür silahlı çatışma olarak tanımlanmaktadır (Otterbein 1974 ve Kelly 2003'ten akt. Scupin and DeCorse, 2012, 312). Aynı grubun üyeleri arasındaki düşmanca eylemler "kan davası" olarak ifade edilirken, farklı gruplar arasında düşmanca eylemler ise "savaş" olarak tanımlanmaktadır (Rosman vd., 2009, 208).

Kan davaları hukuk dışı (*extralegal*) alanda meydana gelen kavgalar olarak görülmüştür (Spradley and McCurdy, 2012, 228). Hukuk açısından yapılan çalışmalarda kan davasına yönelik cezanın artırılarak çözülebileceğini iddia edenler ile bu suçun geri planında sosyal ve kültürel faktörler olduğunu ve cezanın artırılrsa bile azaltılmasına yaramayacağını ileri süren hukukçular arasında çeşitli tartışmalar söz konusudur (Gerçek ve Bafra, 2005).

Kan davaları devlet kontrolündeki resmi adli kurumlar dışında çözümü devletin merkezi otoritesine yönelik bir tehdit olarak görülürken (Cheater, 1989, 160), diğer yandan da topluluklar arasındaki gerilimlerin kabul edilebilir boyutta rahatlamasını sağlayan ve böylece sosyal yapının denge içinde sürmesini sağlayan periyodik mekanizma; öldürülen kişinin öcünün mutlaka alınması, intikamın ölen kişinin en yakınları tarafından gerçekleştirilmesi ve öldüren kimsenin ya da onun en yakınının öldürülmesidir (Tezcan, 1981, 7-8).

Antropologlar, kan davalarını şiddet antropolojisi dinamikleri içinde, savaş ve uyuşmazlıklar açısından ele almışlardır. Kan davalarını etkileyen farklı biyolojik, çevresel, demografik, ekonomik, sosyal, politik ve diğer kültürel değişkenleri incelemişlerdir (Scupin and De Corse, 2012, 312). Antropologların çoğu tarafından göz önüne alınarak çatışmalar, aile içi ve topluluklar arası çatışma, topluluk içi ve kültürlerarası çatışma olarak tasnif edilmektedir. Bu bağlamda, her ne kadar kan davası uzayabilirse de, düşük yoğunluklu ve açık savaş diye adlandırılmayacağına inanılmaktadır (Smith and Davies, 2008, 290-292). Kan davalarının anlaşılabilirliği için toplumsal cinsiyet algısı ve değerler sistemi üzerinden akrabalık kavramının incelenmesi önem arz etmektedir (Ökten, 2018, 527).

Bölünmüş soylu toplumlar arasında sık sık ortaya çıkan kan davaları, merkezi bir otorite tarafından güç kullanmaksızın misillemeye veya tazminatla sonuçlanmaktadır. Belirli bir soyun üyesi başka bir soyun üyesini öldürürse, kurbanın soyundakiler dökülen kanın intikamını alabilir (Scupin and De Corse, 2012, 362). Bir bölgedeki geleneksel namus kuralları kan davasındaki intikam eyleminin büyüklüğünü belirlemektedir. Buna göre intikam eylemi asıl eylemini asla geçmemelidir: Bir yumruğa yumruk ile ölüme ise ölüm ile karşılık verilmelidir (Miller, 2009, 275). Kan davasının kendi içindeki dinamiği ve yazılı olmayan

kuralları kişisel sorumluluktan ziyade kolektif sorumluluk taşımaktadır. Kan davası ortaya çıktıysa intikam grubun herhangi bir üyesine yönelik olabilmektedir (Rosman vd., 2009, 208). Nuerler’de başlık parası, hayvan hırsızlığı veya adam öldürme gibi nedenlerden dolayı kan davasının uzun yıllar sürebildiği belirtilmektedir (Eriksen, 2001, 163).

Kan davalarını sahada çalışmak büyük zorluklar getirmektedir. Bunun en çarpıcı örneği, Lincoln Keiser’in Pakistan’ın kuzeybatısındaki Hindikuş Dağlarının uzak bir kasabası olan Thull’da 6.000 kişilik Kohistani aşiretindeki geleneksel kan davalarını keşfetmek için yaptığı saha çalışmasıdır. Antropolog, aşirette yaşayan üyeler tarafından “şeytan tarafından topluluğu bozmak için gönderilmiş kafir” olarak görüldüğünden dolayı aşiret meclisi tarafından planladığı tarihten 3 ay önce zorla bölgeden uzaklaştırılmıştır (Haviland vd.,2011, 359).

Tezcan (1981)’e göre; kan davalarının sebepleri ekonomik nedenler (toprak anlaşmazlıkları, sınır anlaşmazlıkları, işsizlik, yoksulluk, zenginlik ve para ile adam tutma, kadının ekonomik değeri, sulardan yararlanma, mera ve otlaklardan yararlanma) ve toplumsal nedenler (kız kaçırma, kadınıla ilgili nedenler, silah taşıma geleneği, adaletin yerine getirilmediği inancı ve devlet otoritesinin zayıflığı, telkin ve teşvik geleneği, namus/şeref anlayışı ve çevrenin etkisi, kabadayılık/yiğitlik/mertlik, çocuk kavgaları ve adi kavgalar, akraba anlaşmazlıkları) ve bireysel nedenler (vasiyet, karakter vb.) olmak üzere üç kategoride tasnif edilmiştir. Kan davalarının başka bir temel nedeninin ekonomik değişim sonucunda belirginleşen çıkarların korunması nedeniyle erkekler arasında gerilimin artması olduğu ileri sürülmektedir (Miller, 2009, 276). İlkel toplumlardan miras kalan kısas, öç alma gibi geleneklerin bir uzantısı olan kan gütmenin temelinde, ekonomik ve toplumsal geri kalmışlığın yattığı ve genellikle su ve otlaklardan yararlanma nedeniyle çıktığı belirtilmektedir (Faraç, 2006, 18).

Çatışma ve şiddet, toplumsal düzen açısından her zaman yok edici olarak görülmemektedir. Bazı toplumlarda kan davaları veya yasal olarak cezalandırılan ölüm cezaları gibi şiddet eylemleri uyumsuzlukların çözümü için meşru bir araç olabildiği belirtilmektedir (Nanda and Warms, 2011, 240). Bir kan davasının topluluktaki sistemi sadece istikrarsızlaştırmakla kalmadığı, aynı zamanda o toplumu dışsal olarak da zayıflattığı ileri sürülmektedir (Birx, 2006, 309).

Kan davası, Orta Doğu’daki akrabalık bağları içinde “asabiyye” olgusundan kaynaklı olarak şekillenen kardeşler ortaklığının sonuçlarından birisi olarak görülmektedir. Eğer kardeşlik ortaklığı üyelerinden birisi diğer bir sülaledeki birisi tarafından öldürülmüşse, o katilin katli vaciptir. Benzer şekilde eğer kendilerinden birisi başka bir gruptaki üyeyi vurmuşsa, o zaman diğer grubun da intikam alma hakkı vardır (Lindholm, 1996, 51-55’den akt. Demren, 2008, 322-323). Zarar görmüş kimsenin klânı da ya tazminat ister ya da suçluyu intihar cezasına (klan intikamı) çarptırılır. Bazılarında ise bu yöntem kan davası biçiminde görülür (Tezcan, 1981, 9).

Bedevilerin ve Arapların öç alma yarası olan “Ahzısar”, beş akrabalık derecesinde bulunan her bireye bu beş derece dâhil katilin herhangi bir akrabasını öldürmek hakkını verir. Kabilelerde görülen sınırsız ve toplu öç alma isteğinin özel mülkiyet ve sınıflı toplumların ortaya çıkmasıyla kısas ve kişisel öç alma biçimine evrilir (Tezcan, 1981, 12-13).

2. Afgan Kültüründe Kan Davası

Afgan toplumun sosyal yapısı ya (akrabalık ilişkilerinin, sosyal organizasyon ve temel siyasi ittifakları belirlediği) aşirete ya da (insanların ortak bir yer açısından kendilerini tanımladığı) yöreselliğe dayanır. Aşiret yapısı, grup üyeliğini tanımlamak için ortak erkek soy hattı üzerinden gelmeyi temel alır ve ortak bir atadan geriye doğru uzanan ayrıntılı soyu korumak Peştun ve Türkmenlerin en önemli özelliğidir. Yerleşim yerlerine göre tanımlama ise, ortak bir dil (Farsça) ve dine (Sünni İslam) sahip fakat kapsayıcı bir akrabalık bağlantısı paylaşmak konusunda hiçbir iddiası olmayan Taciklerin en önemli özelliğidir. Özbekler gibi isim olarak tek kabile yapısında olan bazı gruplar ve Hazaralar gibi geriye sadece klan üyeliğinin kaldığı bir aşiret yapısına sahip gruplar arasında, ortak Şii inancı yoluyla kendilerini tanımlama ve diğer komşularından ayırma ihtimali daha fazladır (Barfield, 2003, 2-3).

Bireyin yerine toplumu esas alan bazı kültürler, (Akdeniz ve Güney Amerika ülkeleri) "onur kültürleri" olarak da adlandırılırlar (Peristiany 1965 ve Pitt-Rivers 1965’den akt. Ökten, 2018, 527). Afganistan’daki sosyo-kültürel yapı da içinde onur kültürünün katı bir tutumunu barındırmaktadır. Ancak Afgan kültürü hakkında geçmiş dönemde çok fazla bir çalışma mevcut değildir. Sosyal ve kültürel çalışmalar açısından Afganistan’ın doğusundaki Paktia’da Peştunvali’nin üzerine araştırma yapan Steul (1981) ve Durrani Peştunlarının aile hukuku üzerine araştırmalar yapan Tapper (1981, 1984, 2004)’dan beri Afganistan’ın farklı bölgelerinde yürütülen hiçbir saha çalışmasını olmadığı ileri sürülmektedir (Schneider, 2007, 107).

Afganistan, zengin ve karmaşık bir hukuk kültürüne sahiptir. Esas hukuk sistemi, bölgenin İslam dinini kabul etmesinden itibaren Afganistan'a hâkim olan Hanefi mezhebinin İslamî hukuk sistemidir. Ülkede güçlü olan Şii azınlığın bulunması da bu durumu desteklemektedir. Bu nedenle, Afgan yargı sisteminin gelişmesinde her zaman Şeriat (İslam hukuku) önemli bir rol oynamaktadır (Schneider, 2007, 107). Afganistan'da İslam hukuku kendi içinde çoğulcudur. Klasik İslam, dört (Sünni) okul ve Şiiilerin yasal teori ve maddi hukuk içinde farklılıklar ile bir arada var olmuştur. Ancak Afganistan hukuk sisteminde baskın olarak Hanefi Sünni okulun hüküm sürdüğü bir ülkedir. Sadece 1977 Afgan Aile Hukuku Yasası'nın, özellikle boşanma konusunda, Malikî okuldan çözümleri de içerdiği belirtilmektedir (Schneider, 2007, 109).

İslam, Afganistan'ın devlet dinidir ve ülkenin yönetim ve hukuki sistemi üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Afgan anayasası, "hiçbir yasa, inançlara ve kutsal İslam dininin hükümlerine aykırı olamaz" demektedir. İslami ve aşiret gelenekleri resmi mahkeme sistemi içinde etkili olabilecek kadar köklü ve güçlüdür. Evlilik, miras ve mülkiyet gibi ailevi sorunları içeren yasal davalar, İslami hukuk kuralları veya şeriata göre değerlendirilir (DLIFLC, 2010, 19).

Afganistan'daki "namus" anlayışı şiddetli doğal bir davranış biçimi haline getirmektedir. Ökten (2018, 527)'e göre; ataerkil soy ideolojisinin egemen olduğu akrabalığa dayalı toplumlarda, daha çok kadın bedeni üzerinden tanımlanan namus, kişinin içselleştirilmiş sosyal konumunu belirlemekle birlikte erkek ve kadın için farklı anlamlar taşımaktadır. Kadının namusunu korumak erkeğin toplumsal cinsiyet algısının merkezindedir. Afgan toplumunda geleneksel evlilik normlarının çiğnenmesinin şiddete dönüşebileceği, diğer aşiretlere daha sıçrama ihtimali olan birçok anlaşmazlığın kadın, evlilik ve cinsel ilişkiler ile ilgili hususlardan kaynaklanmaktadır. Başlık parası, kız çocuğunun bir suç karşılığında verilmesi (*baad*) veya bir anlaşmazlığı çözmek için tazminat olarak verilmesi (*badal*) veya dul kalan kadının ölen kocasının erkek kardeşi ile evlenmesi gibi hususların kan davasına dönüşebilmektedir (CORI, 2014, 12).

Afganistan'da kan davası kavramını tam olarak karşılayacak bir terim olmadığı, bunun yerine intikam anlamına gelen "badal (bedel)" kelimesi bulunmaktadır (CORI, 2014, 10). Yapılan etnografik bir çalışmada ise kan davası kavramına karşılık olarak Peştunca da "badi" (İngilizcesi: *feud*) kavramı da kullanılmaktadır (Tapper, 1991, 74). İntikam ile yüklenen anlam atasözlerine yansımıştır. Bir Afgan atasözü intikam duygusunun insanoğlunun hangi derinliklerinden geldiğini çarpıcı biçimde dışa vuruyor: "Yüz yıllık intikamın henüz süt dişleri vardır (Faraç, 2006, 9; Tezcan, 1981, 10).

Barfield (2003)'e göre, bazı cinayetler kan davası kategorisi içine girmemektedir:

- Ölüm bir kaza sonucu ve istemsiz meydana gelmiş ise, kurbanın ailesi tazminat hakkına sahip, ama kan intikamına (kan davası) hakkı yoktur.
- Kurbanın, örneğin hırsızlık ya da zina, onursuz eylemlere yer alması durumunda, kan davası meşru kabul edilmez.
- Savaş ile bağlantılı olarak öldürmede - muhalif gruplar ve iki kişi arasındaki şiddet olaylarında - barış zamanında kan davası yoluyla intikam alma hakkı verir (Barfield, 2003; Landinfo, 2012, 9).

Yakın aile üyelerinin öldürülmesinin (örneğin kardeş), intikama tabi olmadığı, kan davasının akraba grubunun yükümlülüğü olduğundan dolayı bunun kendi adına intikam aldığı anlamına geleceği belirtilmektedir. Ancak failin yerel topluluğu terk etmek zorunda kalabileceği ileri sürülmektedir (Barfield, 2003, 2-3).

3. Kısır Döngü: Kan Davası

Afganistan'da günlük yaşamda meydana gelen kasıtlı veya kasıtsız adam öldürme olayları aileler arasında meydana gelen uzun soluklu bir savaş gibi algılanmaktadır. Yapılan görüşmelerde bu çatışma sürecinin şiddetin tırmanma safhasından sonra uzlaşma aşamasına geçebilme ihtimali olduğu ve sürecin nasıl işlediğine yönelik tespitlere ulaşılmıştır.

Alan araştırmasındaki görüşmelerde adam öldürmenin cezasının kasıtlı olması veya kasıtsız olması durumunun değerlendirilmesiyle intikam (potansiyel bir kan davası öncesindeki intikam) veya kan bedeli ödenmesine giden yolu belirlediği ifade edilmiştir:

"Eğer adam öldürme eylemi isteyerek olduysa bunun için kan bedeli (*khunbaha*) ödenmez ve mağdur aile intikam almak ister. Ancak adam öldürme kazara ve istemeden olduysa o zaman kan bedeli ödenir. Bunun için devlet tarafından belirlenen kesin bir para miktarı falan yoktur." - *Farhad, 30, Tacik, Evli, Temizlik Görevlisi*

Adam öldürme durumunda mağdur olan ailenin hakkını hukuki yollardan araması halinde karşılaşması muhtemel durum ile ülkedeki yolsuzluk olayları arasında bir bağlantı kurulmaktadır:

“Kan bedeli bizde yok. Ben böyle bir olay görmedim. Eğer olsaydı kanun diye bir şey var. Dolayısıyla biz bir şehirde yaşıyoruz. Medeni Haklar, Ceza Hukuku ve Anayasa var. Birisini öldüren kişi ülkenin hukukuna göre cezalandırılır. Cahil kesimde böyle uygulamalar var. Bizde kanun var. Ama kanunda da para var. Hâkimlere ve polislere para verirseniz tersine karar verilebiliyor. Bu nedenle Afganistan olarak yolsuzlukta dünya birincisiyiz.” - *Emin, 28, Hazara, Evli, Temizlik Görevlisi*

Alan araştırmasında kan davalarının yaygınlığı açısından Afganistan’da kent-kır ayrımının devam ettiğine yönelik tespitler elde edilmiştir. *Farhad* ve *Ratib* isimli katılımcılar kan davasının şehirlerde olmadığını kırsal kesimde arazi ve mal paylaşımı odaklı olarak görülmeye devam ettiğini ifade etmiştir:

“Şehirlerde Kan Davası yoktur, ancak köylerde arazi, mal-mülk vb. nedenlerden dolayı kan davası var”, *Farhad, 30, Tacik, Evli, Temizlik Görevlisi*

“Benim yaşadığım bölgede yok, fakat uzakta kalan yerleşim yerlerinde kan davası vardır. Kan davasının nedeni mal-mülk, ev, arazi veya namus konuları olabilir.” -*Ratib, 25, Hazara, Bekâr, Tercüman*

Aileler arasında meydana gelen anlaşmazlıkların kan davasına dönüşmeden çözümünde öncelikle “büyükler” olarak bahsedilen kişiler aşiret reisi, molla vb. kanaat önderleri veya ileri gelenlerdir. Büyüklerin arabuluculuk mekanizması olarak devreye girdiği ifade edilmiştir:

“Öncelikle sorunları büyükler çözer, olmazsa mahkemeye dava açarlar. Mahkeme ile çözüm genelde kabul edilir. Böylelikle sorunlar kan davasına dönüşmez.” -*Jamil, 30, Peştun, Evli, Tercüman*

“Büyükler” olarak ifade edilen sözü geçen şahısların kan davasının önlenmesi aşamasında olduğu gibi devam eden kan davasının durdurulması aşamasında da sürece müdahalesi olabilmektedir. *Emin* isimli katılımcı kırsal alanda kan davasının bitirilmesinde devletin sorunu çözme sürecinin uzun zaman aldığından dolayı çözümleme yollarından birisinin kız alıp verme olduğunu ifade etmiştir:

“Genelde köylerde kan davası var. Ama kendi aralarında hallediyorlar. Kız verip sorunu bir şekilde çözüyorlar. Hükümete gitseler çok zaman alıyor. Toplum da böylece haberi oluyor. Bu nedenle bir an önce çözmek istiyorlar. Namus bir kere kirlendi mi temizlemek çok zor. Kabil’de böyle bir şey yok.” -*Emin, 28, Hazara, Evli, Temizlik Görevlisi*

Kırsal alanda arazi ve mülk anlaşmazlığı ile ortaya çıkan anlaşmazlığın çözülebilir kan davasına dönüşme riski bulunurken namus anlayışından kaynaklı olarak zina eyleminin daha sert ve çözülmesi/durdurulması daha zor bir kan davasına evrilme riski bulunmaktadır. Bir erkek ile bir kadının evli olmadan yaşadığı birlikteliğin ağır bir şekilde cezalandırıldığı Afgan kültüründe, zina eylemi de kan davasının hâlihazırda “yaşayan” en önemli sebeplerinden birisidir. Yapılan görüşmelerden birinde kadının kentte veya kırsalda yaşama durumuna yönelik farklılaşma tespit edilmiştir. Kadın açısından zina suçunun sonuçlarına ilişkin olarak köylerde ve şehirlerde farklılaşma meydana geldiği ifade edilmiştir:

“Zina durumunda bazı erkekler öldürür, hapse girer. Köyde kan davası çıkar. Kabil’de ise Talak² olur. Kadın da kimseyle evlenemez ve kendi ailesi de onu dışlar. İşin sonu hayat kadını olmaya kadar gider.” - *Emin, 28, Hazara, Evli, Temizlik Görevlisi*

Türkmen kökenli bir katılımcı olan *Asif* kan bedelinin düşmanlıkların kan davasına dönüşmesini önlemeye yönelik bir tedbir olduğunu; *Mustafa* isimli katılımcı ise kan bedeli uygulamasının kökeninde İslami kurallar olduğunu ve devletin bunun meşrulaştırdığını ifade etmiştir:

“Yaşadığım yerde kan bedeli var. Kan bedeline karşılık olarak kız verirler ya da para verirler ya da düşmanlık olur. Düşmanlık kan davasına dönerse nesiller boyunca devam eder.” *Muhammad Asif, 20, Türkmen, Bekâr, Tercüman*

“Yaşadığım yerde kan bedeli (*khunbaha*), İslami kurallar ve devletin emirleri doğrultusunda vardır”, *Mustafa, 24, Tacik, Bekâr, Yemekhane Görevlisi*

Katılımcılardan Sünni/Hanefi mezhebinden Özbek kökenli *Shabir* isimli katılımcı kendi doğduğu Takhar vilayetindeki insanların “kan bedeli (*khunbaha*)” diye bir uygulamalarının olmadığını aynı şekilde aileler/aşiretler arasında kan davası olmadığını, yapılan fiilin karşılığının ilk aşamada resmi devlet görevlilerinin haberi oluncaya kadar intikam olacağını, resmi yetkililer duyduğunda ise hukuk sisteminin devreye gireceğini ifade etmiştir:

“Öncelikle mağdur aile intikam alır, ikinci seçenek ise devletin suçluyu yakalayıp hapse atmasıdır. *Khunbaha* diye bir şey bizde yoktur” *Shabir, 30, Özbek, Tercüman*

² **Talak:** İslami hukuka göre erkeğin kadına üç defa “boş ol” diyerek onu boşaması.

Devletin resmî ve hukukî kurumlarına haber vermeden önce sosyal yapının kendi içinde cezalandırma yolunun öncelikli olduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde *Baran* isimli katılımcı da önceliğin intikam almak olduğunu ifade etmiştir:

“Cinayet durumunda sorunu çözmek için iki tane yol vardır: Birincisi mağdurun ailesi katili öldürür veya ikinci olarak kan parası alırlar.” *Baran, 36, Tacik, Evli, Şoför*

Başka bir katılımcı ise resmî olarak suçun karşılığının verilmesi süreci ile eş zamanlı olarak kan bedeli olarak para ödenmesinin sosyal/kültürel cezalandırma yöntemi olarak kullanıldığını açıklamıştır. Hukuk sistemi devreye girse ve suçlu cezalandırılrsa bile kan bedelinin ödendiğini *Ramish* isimli katılımcı şu şekilde ifade etmiştir:

“Cinayet durumunda öncelikle katil erkek öldürülür, ikinci seçenek devlet tarafından hapse gönderilmesidir, hapis durumunda eş zamanlı olarak mağdurun ailesine ayrıca para da ödemek zorundadır.” *Ramish, 21, Peştun, Evli, Kasiyer*

Kan bedelinin ödenmesi için geçerli maddi karşılığın para veya kadın olduğu da görüşmelerden elde edilen bir başka bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahse konu kan bedelinin ödenmesinde önceliğin para olduğunu, ikinci aşamada karşılık olarak verilebilecek (tarla, bahçe vb.) mal ve mülkün sıralamaya girmediğini ve para yoksa kadınların para değeri taşıdığını *Jamil* isimli katılımcı şöyle ifade etmiştir:

“Kan bedeli konusunda insanlar önce para verirler, para yoksa yerine kızlarını verirler.” *Jamil, 30, Peştun, Evli, Tercüman*

Ghulam isimli katılımcıdan ise kan bedeli uygulamasının belli etnik kökenlere özgü bir pratik olduğu, adam öldürme durumunda aileler arasındaki düşmanlığın ilişkileri azaltmak veya kesmek şeklinde düşük profilli bir küsme davranışı şeklinde olabildiği öğrenilmiştir:

“Türkmenlerde kan bedeli konusu çok az görülmektedir. Kan peşinden pek koşmazlar, sadece aileler arasında küsmek gibi şeyler olabilir. Afganistan’ın güneydoğusunda Peştun ve Taciklerde bedel olarak o aileden bir kız alırlar. Diğer gruplarda böyle bir bedel yoktur.” *Ghulamsakhi, 28, Türkmen, Evli, Tercüman*

Kan davası sakinleştirici bir arabulucunun ortaya çıkması ile sulh ile sonuçlanabilmektedir. Ancak gruplar arasındaki şiddeti gizleyen bu barış durumu, kadınların erken yaşta evlendirilmesi ile sonuçlanabilmektedir. Başka bir deyişle kadınların erken yaşta evlendirilmelerinin önemli bir nedeni kan davasının taraflarca bitirilmesi karşılığında kadının bir ticaret malı gibi pazarlık konusu yapılmasıdır. *Emin* isimli katılımcı özellikle Peştun kökenli gruplarda ve ailelerde görülen kan davasının kadının kendi rızası dışında zorla evlilik veya erken yaşta evlilik ile sonuçlandığını ifade etmiştir:

“Kızlar 18-19 yaş, erkekler 23-24 yaştan sonra evlendiriliyorlar. Erken evlendirme, Hazaralar’da yoktur. Peştunlarda kan davası nedeniyle de erken yaşta evlendiriliyorlar. Ortalama 20’li yaşlardan sonra evlendiriliyorlar. Erken yaşta evlilikler olumsuz şekilde sonuçlanıyor.” *Emin, 28, Hazara, Evli, Temizlik Görevlisi*

Erken yaşta evliliklerin devamında ise kaçma veya intihar/intihara teşebbüs eylemlerinin meydana gelebileceğini ise *Habib* isimli katılımcı şu şekilde ifade etmiştir:

“Evlilik Yaşı 18’dir. Erken evlilik nedenleri, fakirlik, aile problemleridir. Bunun sonucunda kaçma ve intihar etme gibi olaylar meydana gelebilir. Fakirlik, cehalet ve İslam’ın kadınların evlenmesi ile ilgili kurallarını bilmediklerinden dolayı. Adaletsizlik ve aile baskısı zorla evlendirilmeye neden olur.” *Habib, 48, Özbek, Evli, Bahçıvan*

Görüşmelerde kaçarak evlenmenin zorla yapılan evlilikler veya görücü usulü evliliklerin (yani kadının kendisinin seçim hakkının olmadığı evliliklerin) bir ürünü olduğu, elde başka çarenin kalmayışını ve tükenmeyi ifade ettiği tespit edilmiştir.

Afganistan’da kan davası nedeniyle erken yaşta evlendirilen kadın kendi rızası dışında zorla evlendirildiği için kendisini bekleyen olumsuz hayat koşullarından çıkış yolu olarak sevdiği başka bir erkek ile kaçma ve onunla evlenme (kaçarak evlenme) yolunu nadiren tercih edebilmektedir. Çünkü Afganistan’da kaçma eyleminin de başka kan davasına dönüşebilme ve başka bir gruba geçişlilik potansiyeli bulunmaktadır. Kaçarak evlenme konusu Afganistan’daki bazı istisnai bölgeler hariç namusu ağır derecede lekeleyen bir davranış olarak görülmektedir.

Kasım isimli katılımcı kaçma durumunda kısmen kentleşmiş bölgelerde ortaya çıkabilen çatışmayı önleyici bir arabuluculuk mekanizması olarak mahkemenin (*kazihane*) öneminden bahsetmiştir:

“Bir erkek kız kaçırırsa kızı nikâh için Kazihane’ye götürür. Burada aileler çağrılarak onların rızası alınır. Aileler apar topar Kazihane’ye koşarlar. Bu işlem 1-2 gün sürmektedir.” *Kasım, 26, Özbek, Bekâr, Çay Ocağı Görevlisi*

Kız kaçırma veya kaçma toplumun tüm değerlerine karşı gelen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Kaçma eyleminin kırsal alandaki muhtemel etkilerinin aileler düzeyinde düşmanlık ve (büyük olasılıkla kan davasına dönüşme riski olan) intikam alma duygularına yol açtığını Baran ve Ratib isimli katılımcılar şu şekilde ifade etmiştir:

“Aileden kaçmak düşmanlık doğurur. Aile bunu namus kirlendi olarak algılar ve kaçanları yakalamaya çalışır. Kaçan kızın ailesi kaçırın erkekten intikam almak ister. Ancak bu intikam aileler arasında sürer gider.” *Baran, 36, Tacik, Evli, Şoför*

“Kızın kaçması veya kaçırılması çok kötü bir eylem ve eğer meydana gelirse aile kızı bulur veya kendisi geri gelirse ailesi onu öldürür.” *Ratib, 25, Hazara, Bekâr, Tercüman*

Ölümlerle sonuçlanmaması durumunda kadının başına gelen evlatlıktan reddedilme veya aileler arası anlaşma ile (muhtemelen bir molla veya aşiret reisi arabuluculuğunda) başlık parası karşılığında evlendirilmesi olduğu ifade edilmiştir:

“Kız kaçırma çok iyi karşılanmaz. Kızı geri alma gibi, hapse girmek gibi sonuçlar ile karşılaşılabilir. Bazılarında ise eğer kız gönüllü ise biraz para karşılığında anlaşılabilir.” *Ghulamsakhi, 28, Türkmen, Evli, Tercüman*

“Kız kaçırma hoş karşılanmaz. Eğer bir kız kendi isteği ile evden kaçarsa evlatlıktan reddedilir.” *Harun, 34, Özbek, Evli, Tercüman*

Yapılan görüşmelerde kaçan kadının kendi aile örüntüsü içinde evlatlıktan reddedilmesiyle sonuçlanan tutumun açık uçlu olduğu görülmektedir. Bulut (2009, 257) tarafından yapılan araştırmada tespit edildiği şekilde kaçarak evlenme eyleminin karşılığında kadının ilk çocuğu doğuncaya kadar ailenin küs kalması tarzında bir yaptırıma rastlanmamıştır.

Bir katılımcı namusu lekeleyen bir eylemin kadın tarafından yapılan bir harekete bağlı olduğu noktasından çıkış yapmış ancak kaçma ve devamında kaçarak evlenme olaylarında hem kadın hem de erkeğin mağdur olduğu bir namus anlayışına vurgu yapmıştır:

“Taciklerin yoğun yaşadığı Peñjir vilayetinde kaçarak evlenme yaygındır. Buradaki Taciklerin %60-65'i bu şekilde evlenir. Kız kaçırma durumunda kız erkeğin ailesinin evine gelir ve yerleşir. Erkek ise can güvenliği olmadığından dolayı bir süre ortalıktan kaybolur ve güvenliği sağlanınca gelir. Bu bölgede genelde sonuç olumlu biter ve kız ile erkek evlendirilir. Diğer bölgelerde yaşayan Taciklerde ve Peştunların tamamında ise bunun gibi kız kaçırma hadiseleri tehlikelidir ve aileler arası öldürmeye kadar bile gider.” *Ensan, 29, Tacik, Evli, Öğretmen*

Kaçma eylemine her etnik grup öldürmek şeklinde aynı tepkiyi vermemektedir. *Emin* isimli katılımcı ile yapılan görüşmede Hazaralar arasında kaçma veya kaçarak evlenme diye bir olayın olmadığından bahsetmiş ve diğer etnik gruplarda meydana geldiği takdirde ilk başta bu işin sorumlusu olarak ailenin suçlandığını ve itibarının azaldığını şöyle ifade etmiştir:

“Ben yaşadığım bölgede böyle kaçma bir olaya henüz şahit olmadım. Afganistan'da kaçarak evlenme az da olsa var, ancak kamu onları cezalandırıyor, hapse atıyorlar. Onların yaşamaları çok zordur. Kaçma olayı olursa suçlanan kızın ailesi olur ve aileye birçok soru yönelir. Kaçan kızın ailesi köyünde veya yaşadığı yerde artık yaşayamaz. Toplum “kızınıza bakıp, terbiye veremediniz” der.” *Emin, 28, Hazara, Evli, Temizlik Görevlisi*

Mustafa ve *Ramish* isimli katılımcılar kaçma eyleminin ailenin itibarına verdiği zararı şöyle ifade etmişlerdir:

“Evden kaçmak çok kötü bir harekettir. Toplum içinde o ailenin geleneklere bağlı olmadığı ve düşük seviyede olduğuna işaret eder.” *Mustafa, 24, Tacik, Bekâr, Yemekhane Görevlisi*

“Aileden kaçmak çok kötü bir harekettir, eğer bir kız ailesinden kaçarsa ailenin toplum içinde hiçbir itibarı kalmaz.” *Ramish, 21, Peştun, Evli, Kasiyer*

SONUÇ

Araştırma kapsamında kan davasının sonucu olarak akraba evliliği ile ilgili herhangi bir tespite rastlanmamıştır. Ancak düşman tarafa kız vermemek için akraba evliliği öncelik açısından zorla evlendirilmenin önüne geçebilmektedir. Bulut (2011, 71) tarafından ülkemizde belirli bir bölgede yapılan alan araştırmasında berdel uygulamasının kan davalarında bir çözüm aracı olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Bu araştırma kapsamında yapılan görüşmelerde kan davasının sonucu olarak “berdel” durumuna rastlanmamıştır.

Yazın taramasında intikam alma eyleminin evli erkek veya evli kadınlara yönelme ihtimalinin az olduğuna yönelik tespitlere rastlanmış olsa da, yapılan görüşmelerde erkek veya kadının evli olması kan davasındaki intikamın hedefi olma özelliğini azalttığı yönünde bir bulgu elde edilememiştir.

Afgan kültüründe kan davasına zemin hazırlayan en önemli husus zayıflayan devlet otoritesinin varlığını özellikle kırsal alanda hissettirememesi ve sosyal gruplar arasında adaletin hukuk kuralları çerçevesinde sağlanamayacağı düşüncesi yol açmaktadır. Katı kurallar ile örülmüş namus anlayışı ve neredeyse bir zorunluluk olan silah taşıma davranışı, güvenlik ortamı ile birleşince kan davaları çok kolay bir şekilde kendini ortaya çıkaran uygun koşullar bulabilmektedir.

Kültürel bir olgu olan kan davası-bölgesel olarak farklılaşmakla birlikte-Afgan toplumu içinde varlığını halen devam ettirmektedir. Resmî otoritenin zayıflamış olduğu kırsal kesimde daha yaygın olarak kan davalarına rastlanmaktadır.

Kan davası sürecinde iki seçenek bulunmaktadır: Bunlardan birisi kan davasının kuşaktan kuşağa kültürel ve ideolojik olarak aktarımı ve öcün alınması sürecidir. Öcün alınması yazılı olmayan kurallara bağlıdır ve şiddet tabanlı bir kısır döngüye yol açmaktadır. Kan alarak intikamını alan taraf bir sonraki aşamada kan vererek intikamın hedef kitesine haline dönüşmektedir. İkinci seçenek ise, kan davasının uzlaşma yoluyla bitirilmesi ve çözüm yöntemleri ile barışın sağlanmasıdır. Bu çözüm süreci için bir takım arabuluculuk mekanizmalarına ihtiyaç vardır. Bu mekanizma aşiret lideri, molla vb. resmî olmayan figürleri içermektedir. Çözüm aşamasına gelindiğinde ve kan bedeli konusunda mutabakat sağlandıktan sonra ise karşımıza iki seçenek daha ortaya çıkmaktadır: Bunlardan birincisi kan bedelinin para ile ödenmesidir. Para, zaman içinde sarf edilebilir ve görünürlüğü kaybolacak bir yöntemdir. Para yerine arazi veya mülk verilmemektedir, çünkü onlar gözler önünde durduğu sürece yeni anlaşmazlıklara yol açabilecek potansiyel bir tehdidi de içinde barındırmaktadır. İkinci seçenek ise kadınlar üzerinden yapılan bir pazarlıktır. Çünkü Afgan kültüründeki kadın da görünürlüğü olmayan bir varlıktır. Sonucunda kız alıp-vermek suretiyle kurulan kan bağı ile intikam sürecini sonlandıracağı düşünülmektedir.

Kan davalarının çözümü sürecinde kadın üzerinden kurulacak kan bağı aslında başka potansiyel riskler barındırmaktadır. Bu durum Afgan kadınları açısından da çeşitli risklere yol açmaktadır. Kan bedeli olarak çocuk yaşta evlendirilmek, kadınların fiziksel ve psiko-sosyal açıdan sağlıklarını tehdit etmektedir. Kendi rızasını dışında başka biriyle evlendirilen kadınlar kendi hayallerinin dışında kurgulanan bir dünyanın içinde zorla evlilik mağduru olabilmektedirler. Bu zinciri kırmak için irade göstermelerinin tek yolu olan kaçma/kaçarak evlenme ise zina olarak algılanabilmektedir. Kaçarak evlenme durumu da geçmişte uzlaşma ve barış sağlanmasıyla birlikte külleri sönmüş bir kan davasını yeniden alevlendirme ve tüm süreci yeniden başlatarak yeni mağdurlar yaratma ihtimali bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alpaslan, M.Şükrü (1985). Çağdaş Toplumda Şiddetin Kriminolojik Yönü, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 51, S. 1-4, s. 457-472.
- Barfield, Thomas (2003). *Afghan Customary Law and Its Relationship to Formal Judicial Institutions*. Washington: The United States Institute for Peace. 25 Kasım 2015 tarihinde <http://www.usip.org/files/file/barfield2.pdf> adresinden alınmıştır.
- Barfield, Thomas (2010). *Afghanistan: A Cultural and Political History*. New Jersey: Princeton University Press.
- Birx, H. James (2006). *Encyclopedia of Anthropology*, London: Sage Pub.Co.
- Bulut, Meryem. (2009). Güneşe Yüzünü Dönerler. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, C. 15, S. 60, s. 255-260.
- Bulut, Meryem (2010). Aile İçi Şiddete Uygulama Nedenlerine İlişkin Görüşler. *Şiddet ve Kültür*. Ed. Y. Akpolat. Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık Ltd.
- Bulut, Meryem. (2011). Mardin'de Evlilikler. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, C. 17, S. 66, s. 65-79.
- Cheater, Angela P. (1989). *Social Anthropology*. 2nd Ed., New York: Routledge.
- Country of Origin Research and Information (CORI) (2004). *Thematic Report Afghanistan: Blood Feuds*. 14 Aralık 2015 tarihinde <http://www.refworld.org/pdfid/53199ef64.pdf> adresinden alınmıştır.
- Defense Language Institute Foreign Language Center (DLIFLC) Resmî İnternet Sitesi (2010). *Pashto Cultural Orientation*. Technology Integration Division. 11 Temmuz 2015 tarihinde http://fieldsupport.dliflc.edu/products/pashto/pu_co/pashto.pdf adresinden alınmıştır.
- Demren, Çağdaş (2008). Ortadoğu'da Ataerkillik ve Erkeklik İlişkileri. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 32, S. 2, s. 321-329.
- Eriksen, Thomas Hylland (2001) *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. 2nd Ed., London and Sterling, Virginia: Pluto Press.
- Faraç, Mehmet (2006). *Doğu Yakasında Yeni bir şey Yok: Doğu Anadolu'da Kan Davası, Töre Cinayetleri ve İnanılmaz Ölümler*. 2. Basım, İstanbul: Dharma Yayınları.
- Gerçek, Leyla Çakıcı ve Jale Bafra (2005). Kan Gütme Saiiki İle İşlenen Adam Öldürme Suçu. *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, s.1-29.
- Haviland, William A., Harald E. L. Prins, Dana Walrath and Bunny McBride (2011). *Anthropology: The Human Challenge*. 13th Ed., Belmont: Wadsworth, Cengage Learning.
- Kocacık, Faruk (2001). Şiddet Olgusu Üzerine. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 1-7.
- Kümbetoğlu, Belkıs (2008). *Sosyal Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. (2. Baskı), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Landinfo (2012). *Afghanistan: Blood Feuds, Traditional Law (Pashtunwali) and Traditional Conflict Resolution*. Norveç: Country of Origin Information Centre. 17 Ekim 2015 tarihinde http://www.landinfo.no/asset/1940/1/1940_1.pdf adresinden alınmıştır.
- Miller, Barbara (2009). *Cultural Anthropology*. 5th Ed., New Jersey: Pearson Education Inc., Prentice Hall.

- Morris, Michael Ashle (2012). *Concise Dictionary of Social and Cultural Anthropology*. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Nanda, Serena and Richard L. Warms (2011). *Cultural Anthropology*. 10th Ed., Belmont: Wadsworth Cengage Learning.
- Ökten, Şevket (2018). Kan Davasının Toplumsal-Kültürel Bağlamı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 55, ISSN: 1307-9581, 07 Eylül 2018 tarihinde <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20185537225> adresinden alınmıştır.
- Rapport, Nigel and Joanna Overing (2000). *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*, London and New York: Routledge.
- Rosman, Abraham, Paula G. Rubel, and Maxine Weisgrau (2009). *The Tapestry of Culture: An Introduction to Cultural Anthropology*. 9th Ed., Lanham: Altamira Press.
- Schneider, Irene (2007). Recent Developments in Afghan Family Law: Research Aspects. *The German Journal on Contemporary Asia (ASIEN)*, S. 104 (Juli 2007), s. 106-118
- Smith, Cameron M. and Evan T. Davies (2008). *Anthropology for Dummies*. New Jersey: Wiley Publishing Inc.
- Spradley, James and David W. McCurdy (2012). *Conformity and Conflict: Readings in Cultural Anthropology*. 14th Ed., New Jersey: Pearson Education Inc.
- Scupin, Raymond and Christopher R. De Corse (2012). *Anthropology: A Global Perspective*. 7th Ed., New Jersey: Pearson Education Inc.
- Tapper, Nancy (1991). *Bartered Brides: Politics, Gender and Marriage in an Afghan Tribal Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tezcan, Mahmut (1981) *Kan Davaları: Sosyal Antropolojik Yaklaşım*. 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.